

УДК 94 (47+57 : 480) “1939/1940” : 327.82 (420)

“ВОНИ ВИРУШАТЬ ДО СКАНДИНАВІЇ “ТУРИСТАМИ,,:”: ВЕЛИКА БРИТАНІЯ І УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЕКТ У ЗИМОВІЙ ВІЙНІ 1939–1940 РОКІВ

Роман СИРОТА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Початок Зимової війни призвів до різкого погіршення британсько-радянських відносин. Прагнучи будь-що послабити радянського союзника Німеччини, британське керівництво було зацікавлене в затягуванні війни, тому надання фінам будь-якої допомоги безпосередньо відповідало британським інтересам. Поза поставками військового спорядження, Фінляндія потребувала військових контингентів, які Велика Британія, уникаючи прямого військового зіткнення з СРСР, не могла надати. За таких обставин у лютому 1940 р. британське керівництво отримало проект утворення Українського легіону для боротьби з СРСР у Фінляндії та інших країнах, запронований Данилом Скоропадським, сином гетьмана Павла Скоропадського. Проект, що передбачав вербунок до двох тисяч добровольців з числа українців у Канаді, отримав підтримку співробітника британських спецслужб капітана Гая Маккоу. Проте у Лондоні ідею сприйняли неоднозначно, а бачення відносин з українцями в представників британських спецслужб, військового керівництва та дипломатів різнилося. Зважаючи на швидке завершення радянсько-фінської війни, а також побоюючись, що підтримка українського руху сприятиме Німеччині, керівництво Великої Британії залишило проект Д. Скоропадського без відповіді.

Ключові слова: Зимова (радянсько-фінська) війна 1939–1940 років, британська дипломатія, британсько-радянські відносини, діяльність британських спецслужб, українська еміграція, гетьманський рух, Павло і Данило Скоропадські.

Пакт Молотова-Ріббентропа і радянська окупація східних земель Польщі не призвели до негайного розриву британсько-радянських відносин. Незважаючи на польські вимоги, британський уряд зумів уникнути оголошення війни СРСР і навіть розпочав з ним переговори про укладення торговельної угоди¹. Зовсім інший вплив на офіційний Лондон, як не дивно, справили територіальні претензії Москви до Фінляндії. За влучним зауваженням Патріка Салмона, “у

¹ Суперечності британської політики щодо СРСР восени 1939 р. доволі повно розглянуто в: Doerr P. W. ‘Frigid but Unprovocative’: British Policy towards the USSR from the Nazi-Soviet Pact to the Winter War, 1939 // Journal of Contemporary History. London, 2001. Vol. 36. № 3 (July). P. 423–439.

деякому розумінні [...] Фінляндія вже набула в британських очах вищого статусу, ніж Польща, де радянська окупація викликала лише формальний протест”². Розв’язана ж СРСР 30 листопада 1939 р. війна на Балтиці не лише спричинила крайній антагонізм між обома державами, але й вперше з часів союзницької інтервенції за двадцять років до того поставила Лондон на межу збройного конфлікту з Москвою.

Військове зіткнення країн Заходу з СРСР було саме тим, на що давно сподівалася більшість українських емігрантських угруповань. Важко уявити, щоб взимку–навесні 1940 р. вони не спробували скористатися міжнародною напругою для активізації власної боротьби з радянським режимом. Та й британський уряд, шукаючи можливостей будь-що послабити радянського союзника Німеччини, заледве чи міг просто не помітити їх. Однак численні публікації з історії Зимової війни, дипломатичних заходів і військово-стратегічних планів Лондона, які передбачали здійснення диверсій і бомбардування окремих районів СРСР, не згадують участі українців або використання української території³. Чи означає це, що Лондон узагалі не мав українських проєктів, або ж вони були відкинуті ще до стадії планування? А, якщо припустити, що такі плани все ж існували, які чинники стратегічного, військово-політичного, відомчого і просто особистісного характеру спонукали керівництво Великої Британії покласти їх зрештою під сукно? Відповісти на ці питання покликана дана стаття.

Британські цілі в Зимовій війні

Радянсько-фінський конфлікт став серйозним випробовуванням для британського уряду. У Вайтхоллі, звичайно, ніхто не бажав бачити Фінляндію захопленою Червоною Армією і включеною до складу СРСР у вигляді чергової радянської республіки. Проте й воювати за свободу фінів британці не могли. Всі їхні зусилля займала боротьба з Німеччиною, а відкритий виступ проти СРСР загрожував не лише розпорошенням цих зусиль, але й набуттям нового небезпечного ворога⁴. Відтак Лондону не залишалося нічого іншого, як

² *Salmon P.* Great Britain, the Soviet Union and Finland at the beginning of the Second World War // *The Baltic and the Outbreak of the Second World War* / Ed. by J. Hiden and T. Lane. Cambridge, 1992. P. 96.

³ Серед найважливіших публікацій на цю тему див.: *Синолс В.* Тайны дипломатические. Канун Великой Отечественной. 1939–1941. Москва, 1997; *Jakobson M.* The Diplomacy of the Winter War: An Account of the Russo-Finnish War, 1939–1940. Cambridge (MA), 1961; *Nevakivi J.* The Appeal that Was Never Made: The Allies, Scandinavia and the Finnish Winter War 1939–1940. London, 1976; *Munch-Petersen Th.* The Strategy of the Phoney War: Britain, Sweden and the Iron Ore Question, 1939–1940. Stockholm, 1981; *Millman Br.* Toward War with Russia: British Naval and Air Planning for Conflict in the Near East, 1939–40 // *Journal of Contemporary History*. 1994. Vol. 29. № 2 (April). P. 261–283; *Van Dyke C.* The Soviet Invasion of Finland 1939–40. London, 1997; *Osborn P. R.* Operation Pike: Britain Versus the Soviet Union, 1939–1941. Westport (Connect.); London, 2000; *Gerrard C.* The Foreign Office and Finland 1938–1940: Diplomatic Sideshow. London; New York, 2005.

⁴ Прем’єр-міністр Невілл Чемберлен спершу вважав, що радянське вторгнення взагалі не було серйозною справою (*Colville J.* The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955. Sevenoaks,

спробувати знайти для себе вигоди в ситуації, що склалася на Балтиці, та повернути її на власну користь без прямої інтервенції.

За найоптимістичнішого розвитку подій, Німеччина, відчувши в радянських діях загрозу своїм інтересам, сама могла втягнутися в збройний конфлікт із СРСР. Керівник Північного департаменту Форин Оффіс Лоренс Колльєр уже два місяці доводив, що події на Балтиці мають усі шанси ускладнити відносини між Німеччиною та Радянським Союзом, і будь-який збройний конфлікт у цьому регіоні здатен призвести до таких наслідків⁵. На щось подібне розраховував і Вінстон Черчілль. Крім того, щойно повернувшись в Адміралтейство й уряд, він почав планувати захоплення шведських залізрудних родовищ, які використовувалися німецькою оборонною промисловістю. Війна з Фінляндією, на його переконання, могла забезпечити для цього належний привід⁶. Але навіть якби шведські ресурси опанувати не вдалося, війна поглинала величезну кількість радянських військових матеріалів і сировинних запасів, які, за інших обставин, експортувалися б до Німеччини. Десь між цими полюсами лежала надія, що СРСР, будучи зайнятим у Фінляндії, не зможе “завдати (британцям. – Р. С.) неприємностей деінде” – думка, яку ще раніше висловив Фіцрой Маклін, відповідальний у Північному департаменті за СРСР, і якої фактично дотримувався держсекретар закордонних справ Лорд Едуард Галіфакс⁷.

Британський розрахунок, цілком очевидно, полягав у затягуванні війни – чим довше вона тривала б, тим більше клопотів могла завдати Німеччині і СРСР та *ipso facto* принести користі союзникам. Воєнний кабінет по-суті визнав цей факт, коли 4 січня 1940 р. вирішив за краще тримати скандинавські країни в стані неспокою, аніж сприяти їхній перемозі над СРСР. Поки тамтешні уряди відчували загрозу своїй безпеці, нехай і з боку Москви, а не Берліна, союзникам було значно простіше схилити їх на свій бік. Все, що вимагалось в цій ситуації, – це врятувати фінів⁸. Така мотивація Воєнного кабінету частково повторювала аргументи, висловлені Л. Колльєром ще до радянського нападу. Фінляндії належало надати підтримку, достатню для уникнення поразки, але недостатню

1986–1987. Vol. 1: September 1939 – September 1941. P. 62), а Начальники штабів були переконані, що воно не матиме шкідливого впливу на становище союзників. Їх лише непокоїло, чи не стане це прелюдією до експансії Москви деінде, зокрема на Балканах, адже тоді “ми будемо змушені оголосити їй війну, хочемо ми цього чи ні” (The National Archives (Kew, London), Cabinet Office files (hereafter – САВ) 65, 2 December 1939 War Cabinet Conclusions 101 [39]). Оскільки ж дії Червоної Армії обмежилися Балтійським регіоном, заяву Начальників штабів можна розуміти як відсутність у той час прямої загрози британським стратегічним інтересам з боку СРСР.

⁵ The National Archives (Kew, London), Foreign Office files (hereafter – FO) 371/23689, 9 October 1939 Collier minute in Gallienne (Tallinn) to FO; FO 371/23692, 8 October 1939 Collier minute, 9 October 1939 Collier minute in Snow to FO, 16 October 1939 Collier minute in Snow to FO, 13 October Collier minute on Gripenberg conversation with Butler; FO 371/23693, 4 November 1939 Collier minute in Snow to FO.

⁶ FO 371/24796, 4 January 1940 War Cabinet Conclusions 3 (40).

⁷ FO 371/23696, 16 December 1939 Halifax conversation with French Ambassador.

⁸ FO 371/24796, 4 January 1940 War Cabinet Conclusions 3 (40).

для одержання повної перемоги. 21 січня ці міркування розвинув заступник Незмінного помічника держсекретаря закордонних справ Сер Омі Саджент. Зазнаючи невдач у війні з Фінляндією, стверджував він, радянське керівництво могло звернутися за підтримкою до Німеччини, результатом чого стало б зростання німецьких впливів у СРСР – варіант, абсолютно неприйнятний для Великої Британії і Франції⁹. Натомість продовження війни завдавало шкоди інтересам Рейху, оскільки зменшувало можливість Москви надавати йому економічну допомогу та поширювати свій вплив у напрямку Балкан, де союзники почувалися значно вразливішими. Та й причина для англо-французького вторгнення в Скандинавію, поки на Балтиці гриміли гармати, залишалася актуальною. Щодо німецької політики, то О. Саджент очікував від Берліна спроб схилити фінів до врегулювання, на зразок Мюнхенського, а своєму уряду радив протидіяти цьому, всіляко заохочуючи Хельсінкі до продовження опору¹⁰. Відтак, надання Фінляндії будь-якої допомоги у війні, що прямо не була пов'язана із власною війною Великої Британії (спільно з Францією) проти Німеччини, безпосередньо відповідало британським інтересам.

Спроби допомоги Фінляндії

Виключення СРСР з Ліги Націй, проголосоване в Женеві 14 грудня 1939 р., жодним чином не могло виправити воєнне становище Фінляндії, як і не змусило радянську верхівку припинити наступ та відвести війська¹¹. Перевага Червоної Армії в живій силі й техніці була настільки відчутною, що врятувати фінів могло лише диво, або, як тривалий час переконував своє керівництво британський посол у Хельсінкі Томас Сноу, широкомасштабна військова допомога з-за кордону¹². Аргументи дипломатів, схоже, справили вплив, і британські військові відомства, які напередодні радянського нападу на Фінляндію стримано ставилися до поставок зброї цій країні, тепер почали демонструвати більшу гнучкість¹³. Так, 16 грудня Воєнне міністерство вирішило передати фінам 100 кулеметів

⁹ FO 371/24793, 21 January 1940 Sargent minute.

¹⁰ Ibid.

¹¹ FO 371/23695, 14 December 1939 UK Delegation to FO, 15 December 1939 UK Delegation to FO. Британський делегат Річард Остін Батлер, зокрема, не сумнівався у марності прийнятого рішення, висловивши “жаль з приводу того, що (Рада і Генеральна Асамблея Ліги Націй. – Р. С.) взагалі скликалися” (FO 371/23696, 23 December 1939 Campbell to Butler). Але якого іншого рішення можна було очікувати, якщо Лорд Е. Галіфакс відправив його до Женеви з вказівкою опиратися запровадженню економічних санкцій проти СРСР, що могло завадити британсько-радянським торговельним переговорам (FO 371/23694, 4 December 1939 War Cabinet Conclusions 103 [39]), а Александр Кадоган перед самим голосуванням радив британській делегації уникати запровадження санкцій, якщо ж справа дійде до голосування, то віддати свій голос за виключення СРСР з Ліги Націй як менше зло у порівнянні з санкціями (FO 371/23695, 11 December 1939 Cadogan minute).

¹² FO 371/23692, 21 October 1939 Snow to FO and Northern Department minutes; FO 371/23693, 24 October 1939 Snow to Northern Department and Northern Department minutes.

¹³ Зміну позиції Міністерства військово-повітряних сил добре видно на прикладі поставок Фінляндії винищувачів “Гладіатор”. Коли фінський посол у Лондоні Георг Гріпенберг звернувся

“Віккерс”, 100 протитанкових рушниць (проте жодної протитанкової гармати), 5 000 протитанкових мін і 10 000 ручних гранат, а через три дні – нову партію військового спорядження та 25 гаубиць¹⁴. Однак рішення про відправку до Фінляндії 12 сучасних бомбардувальників “Бленхейм”, на чому особливо наполягала фінська сторона, Воєнний кабінет схвалив лише 23 грудня¹⁵.

Ще повільніше просувалася справа з відрядженням військового персоналу. Оскільки прямої британської інтервенції на даному етапі не планувалося, Військовий координаційний комітет Кабінету 8 січня вирішив, що організацію допомоги Фінляндії має взяти на себе позаурядове відомство на чолі із Сером Джорджем Макдоно. Саме йому належало зайнятися набором добровольців для фінської армії, а незалежний статус вербувальників уберіг би британський уряд від будь-яких формальних претензій з боку Москви¹⁶. Крістофер Баклей з Північного департаменту знайшов у цьому плані вигоди як для Хельсінкі, так і для Лондона. Фіни могли таким чином хоча б частково задовольнити гостру потребу в людських ресурсах, а британцям “неофіційна” відправка відносно малого загону “ретельно підібраних людей” давала своєрідну гарантію, що надане ними військоове спорядження не пропаде марно¹⁷. Згідно зроблених пропозицій, добровольців необхідно було відбирати так, щоб вони не відповідали навіть мінімальним критеріям служби в британських збройних силах. Іншими словами, жодні регулярні британські частини, як і будь-хто, придатний для призову на дійсну службу, не могли розглядатися джерелом чи об’єктом вербування.

до Лорда Е. Галіфакса з проханням надати 30 винищувачів будь-якої моделі (FO 371/23644, 4 December 1939 Halifax conversation with Gripenberg), той побачив у цьому насамперед політичні переваги, зважаючи на можливий позитивний резонанс від британської допомоги у Фінляндії та нейтральних країнах. Схожої думки дотримувався і прем’єр-міністр Н. Чемберлен, однак пропозиція зустріла опір Начальника штабу військово-повітряних сил і міністра Кінгслі Вуда. Обое вважали, що наявні британські ресурси не дозволяють задовольнити прохання фінів (CAB 65, 4 December 1939 War Cabinet Conclusions 103 [39]). Лорд Е. Галіфакс, тим не менше, наполіг на своєму, і наступного дня міністерство вирішило “на підставі політичних міркувань” надати Фінляндії до 20 винищувачів “Гладіатор” (FO 371/23644, 5 December 1939 War Cabinet Conclusions 104 [39]). Хоча й дещо застарілі, порівняно з “Харрікейнами” чи “Спітфайрами”, “Гладіатори” могли злітати і сідати на воду, що, разом із брістольським двигуном (його широко застосовували у фінських військово-повітряних силах), робило їх ідеальними літаками для Фінляндії.

¹⁴ FO 371/23645, 16 December 1939 WO memorandum, 19 December 1939 WO memorandum.

¹⁵ Ibid. 23 December 1939 Barclay minute on French Ambassador aide-mémoire. Рішення про поставку “Бленхеймів” фактично повторило ситуацію з “Гладіаторами”. Міністерство військово-повітряних сил погодилося віддати бомбардувальники лише після настійливих прохань дипломатів, котрі запевнили, що в руках фінів проти СРСР (завдаючи ударів по Мурманській залізниці) вони принесуть не менше користі, аніж у руках самих британців проти Німеччини (Ibid. 21 December 1939 Maclean minute in Snow to FO, 22 December 1939 Maclean minute in Snow to FO, 22 December 1939 Cadogan to Wood (Air Ministry) in Snow to FO).

¹⁶ FO 371/24796, 8 January 1940 Sargent minute.

¹⁷ Від відправки волонтерів, чи навіть простої згадки про них, тим не менше, слід було утримуватися доти, поки згоду на їхній проїзд не дадуть Швеція та Норвегія (Ibid. 10 January 1940 Barclay minute).

Зібрана на таких засадах група заледве чи могла зіграти вирішальну роль у боях Зимової війни. Однак Військовий координаційний комітет більше керувався політичною доцільністю. У прийнятому рішенні наголошувалося: присутність британських добровольців на фронті матиме великий моральний і політичний ефект у Фінляндії, а їхня відправка продемонструє, що Велика Британія виконує заклик Ліги Націй підтримати жертву агресії. Разом із тим, Комітет був змушений визнати, що ймовірно низькі вояцькі якості добровольців та їх майже безсумнівна неспроможність витримати фінський клімат можуть дискредитувати Велику Британію. Зрештою чисельність добровольців ніколи не планувалася в якихось великих розмірах, і аж ніяк не 20 тисяч, як того, за приблизними підрахунками, потребували фіни. Збільшити ж їх число без проведення повномасштабної військової експедиції із залученням регулярних частин, що загрожувало відкритим зіткненням із СРСР, британський уряд не міг.

Відправка військового персоналу до Фінляндії викликала чергову суперечку між Форин Оффіс і Міністерством військово-повітряних сил. На прохання Ф. Макліна негайно відрядити британських пілотів на фінсько-радянський фронт Кінгслі Вуд відповів, що Велика Британія воює з Німеччиною, а не СРСР, і авіаційні ресурси потрібні їй насамперед для цього¹⁸. Заперечення міністра, тим не менше, слабо вплинуло на позицію Північного департаменту. Вже за тиждень Ф. Маклін отримав підтримку своїх планів від О. Саджента. Останній побоювався, що час, необхідний для навчання фінських пілотів керувати британськими літаками, може виявитися фатальним для фінської справи, а тому рекомендував відправити пілотів Королівських військово-повітряних сил на фронт як “добровольців”. Посадовець не бачив у таких діях надто великого ризику для своєї країни, оскільки був переконаний, що на даному етапі Москва не зацікавлена у війні з Великою Британією, тож її реакцією можна було просто знехтувати¹⁹.

Якщо О. Саджент мало переймався ймовірною радянською протидією, то Ф. Макліна зовсім не бентежили природні та політичні перешкоди, які існували в Скандинавії. Не був він надмірно стурбований і проблемами, створюваними британським законодавством. План вербування добровольців загрожував порушенням *Закону про добровільний вступ на військову службу за кордоном* 1870 року. Цей закон, прийнятий під час франко-пруської війни, встановлював покарання для британських громадян, котрі “без офіційного дозволу Її Величності погоджуються на військову чи морську службу іноземній державі, що перебуває в стані війни з іншою державою, з якою Її Величність підтримує мирні відносини”²⁰. Дотримання закону створювало дилему для британського уряду. З одного боку, посиленням на неофіційний статус добровольців можна

¹⁸ FO 371/24797, 17 January 1940 Sir Kingsley Wood memorandum; The National Archives (Kew, London), Prime Minister’s Office files (hereafter – PREM) 1/407/36, 17 February 1940 Sir Kingsley Wood memorandum.

¹⁹ FO 371/24798, 23 January 1940 Sargent minute.

²⁰ Halsbury’s Statutes of England and Wales / 4th edition. London, 2008. Vol. 12. P. 117.

було мінімізувати будь-яке обурення СРСР. З іншого, вільне вербування добровольців було рівнозначним наданню урядового дозволу, а тому *de facto* становило ворожий щодо Москви вчинок. Однак Ф. Макліна це не злякало. Зробивши висновок, що *Закон про добровільний вступ на військову службу за кордоном* можна проігнорувати, він підготував для прем'єр-міністра проект заяви, в якій зазначалося: британський уряд не чинитиме перешкод тим, хто, не маючи змоги служити в британській армії чи флоті, запропонує свої послуги фінському урядові²¹.

“Меморандумний” тиск Форин Оффіс на уряд і військові відомства посилювали підозри дипломатів, що Червона Армія і Вермахт давно воюють пліч-о-пліч. Т. Сноу, який беззмінно підтримував фінську справу, 10 січня зробив запит про необхідність використання у Фінляндії британських бомбардувальників. Свою вимогу посол пояснював тим, що нанесені з їхньою допомогою авіаудари по території СРСР будуть корисними і для Великої Британії, оскільки фінські військові цілі “є одночасно британськими військовими цілями”. Того ж дня британський військово-морський радник у Фінляндії капітан Н. К. Мур, покликаючись на секретні джерела, повідомив, що росіяни готуються будувати в Ленінграді підводні човни для німецького флоту. Крім того, вони начебто планували передати в розпорядження німців портові споруди в Мурманську. Звідси, безперечно, випливало, що будь-які бомбардувальники, які Фінляндія отримає від Великої Британії, можуть бути використані для зриву радянсько-німецьких планів. На полях цього повідомлення К. Баклей поспіхом накидав свою згоду щодо повітряного нальоту на уявні бази німецьких підводних човнів і додав про необхідність підсилити аргументи на користь здійснення операції в Петсамо²².

Останнє зауваження К. Баклея стосувалося залучення до атаки на радянські конвої і бази в районі Петсамо польських військових кораблів. Зважаючи на сумніви Форин Оффіс, Адміралтейство одного разу вже відхилило таку можливість²³. Але на початку січня 1940 р. французький посол попросив Лорда Е. Галіфакса переглянути рішення про відправку польських кораблів до Арктики, і питання постало знову. Посол не вірив, що СРСР здатен оголосити війну Великій Британії через ведення бойових дій польськими кораблями в Арктичному регіоні. Така операція, принаймні, на його думку, нічим не відрізнялася від постачання фінам зброї та спорядження, що союзники вже робили. У французькій аргументації не було нічого нового. Однак Лорд Е. Галіфакс цього разу вирішив поступитися і під впливом все більш і більш войовничого Ф. Макліна таки повернув справу Адміралтейству на повторний розгляд²⁴.

²¹ FO 371/24797, 16 January 1940 Maclean minute.

²² FO 371/24791, 10 January 1940 Snow to Halifax.

²³ FO 371/23645, 13 December 1939 Snow to FO, 20 December 1939 Admiralty memorandum (J. A. Philips).

²⁴ FO 371/24796, 5 January 1940 Halifax conversation with French Ambassador.

Випадок з польськими кораблями є яскравим прикладом того, що навіть проекти, відкинуті всього кількома тижнями раніше, тепер здобували більшу прихильність у Форин Оффіс, особливо в його Північному департаменті. Ф. Маклін, безперечно, ставав дедалі різкішим у своїх поглядах, які, здавалося, відлунювали французькі заклики до нападу на СРСР. Л. Колльєру, О. Садженту та іншим високопосадовцям поки що вдавалося стримувати своє занепокоєння діями Москви, однак уже незабаром риторика зовнішньополітичного відомства стала одностайно антирадянською.

Відправку польських військових кораблів до Арктики Воєнний кабінет обговорив 19 січня. Лорд Е. Галіфакс повідомив про зацікавленість французів у цьому питанні, після чого начальник штабу військово-морських сил Дадлі Паунд погодився, що така операція може завдати значної шкоди радянському судноплавству²⁵. На наступному засіданні Воєнного кабінету, яке відбулося через п'ять днів, В. Черчілль висловив думку, що польські військові кораблі можуть топити радянські судна цілком законно, “не покладаючи на нас відповідальність за вчинення ворожих дій проти Советів”, оскільки Польща знаходилася в стані війни з СРСР. Перший лорд Адміралтейства почасти мав рацію, хоча й випустив з уваги той факт, що польські кораблі входили до складу Королівського військово-морського флоту, і відрізнити польську атаку на радянські транспорти від власне британської було практично неможливо. За підсумками засідання, Начальники штабів пообіцяли найближчим часом проаналізувати можливість союзницької інтервенції на Скандинавському півострові, включно з морськими операціями проти Петсамо і Мурманська²⁶.

У звіті про союзницьку допомогу Фінляндії, поданому Начальниками штабів 28 січня, містилися добре знайомі Форин Оффіс і Воєнному кабінетові аргументи на користь такої акції: сповільнення радянських поставок Німеччині та зменшення загрози Балканам через зв'язаність Червоної Армії боями на Балтиці. Разом з тим, Начальники штабів попередили про цілковиту нездійсненність інтервенції через Петсамо. Його природне розташування обіцяло невітніші перспективи будь-якій військовій експедиції, що повністю виключало використання польського флоту. Місцевість і надзвичайно низькі температури в цьому районі унеможлилювали транспортування й зосередження значних військових контингентів. Будь-яка пряма військова допомога Фінляндії могла надаватися виключно через Скандинавію, тобто транзитом через Норвегію і Швецію²⁷. І доки ці країни вагалися зі своєю згодою, людські ресурси слід було шукати всередині Фінляндії.

²⁵ FO 371/24797, 19 January 1940 War Cabinet Conclusions WM (4) Confidential Annexe.

²⁶ FO 371/24798, 24 January 1940 War Cabinet Conclusions WM 22 (40).

²⁷ The National Archives (Kew, London), War Office files (hereafter – WO) 193/744, 28 January 1940 COS report WP (40) 36.

Українські військовополонені

У Лондоні володіли доволі повною інформацією про труднощі радянських військ на фінському фронті. Британці, зокрема, знали, що там воює значне число етнічних українців і що вони, всупереч комуністичній пропаганді, не забули своєї національної приналежності. Основним джерелом таких відомостей виступали захоплені фінами у полон бійці Червоної Армії, в допитах яких, поруч із представниками фінського командування, брали участь співробітники британських спецслужб. Так, 22 лютого 1940 р. майор Р. Гейтгауз і капітан К. Тамплін з відділу MI 2 (b) військової розвідки підготували об'ємний “Звіт про політичне становище в СРСР”, складений, за їх словами, виключно на підставі спілкування з радянськими військовополоненими²⁸.

Головне завдання розвідників, як випливає з документу, полягало в тому, щоб з'ясувати ступінь поширення антирадянських настроїв, зокрема серед неросійського населення СРСР, з метою їх подальшого використання в інтересах Великої Британії. За час перебування у Фінляндії вони відвідали та допитали, поодиночці чи групами, загалом 2 075 полонених червоноармійців у чотирьох таборах: Кьойліо – 75 осіб командного складу, Туохісало – 500 осіб рядового і сержантського складу, Коккола – 500 хворих і поранених усіх звань, Юуті – 1 000 осіб рядового і сержантського складу. Далеко не всі зустрічі виявилися успішними. Лише “окремі безпартійні командири надавали інформацію добровільно, та й то ніколи за присутності інших”. Рядові військовополонені, щоправда, “розмовляли цілком відверто наодинці та групами за умови відсутності при цьому (їхнього. – Р. С.) командира чи гаданих комуністів”, але також “замовкали наче риба”, коли з'являвся хтось старший за званням або підозрюваний у приналежності до ВКП (б). Інша проблема у спілкуванні з рядовими червоноармійцями полягала в їхній малоосвіченості та низькому рівні володіння російською мовою, особливо вражаючими у випадку вихідців із Закавказзя та Середньої Азії. Останні, за спостереженнями Р. Гейтгауза та К. Тампліна, “були дуже темними і не демонстрували жодних національних почуттів”, а в ставленні до московської влади виявилися “сліпо й безмовно послужливими”. Зважаючи на таку політичну індиферентність радянських військовополонених цих національностей та їх загальну пригніченість від невдач фінської кампанії, британські розвідники виключили будь-яку можливість їх використання як військової сили²⁹.

²⁸ FO 371/24850, 22 February 1940 Major Gatehouse and Captain C. Tamplin report on the Political conditions in the USSR in WO (M. I. 2. b.) to FO. У британській розвідці відділ MI 2 (b) займався тоді радянськими справами (*Folly M. H. Churchill, Whitehall and the Soviet Union, 1940–45. Basingstoke; New York, 2000. P. 11*).

²⁹ “Дуже малоймовірно, щоб з цих людей вдалося створити якесь надійне військове з'єднання чи навіть формування. Вони зазнали жахливих випробувань на нинішній війні і не хочуть їх повторення. Вони заледве чи згодяться на це добровільно” (FO 371/24850, 22 February 1940 Major Gatehouse and Captain C. Tamplin report on the Political conditions in the USSR in WO (M. I. 2. b.) to FO).

Деяке інше враження у співробітників МІ 2 (b) склалося від спілкування з розміщеними в проінспектованих таборах українцями:

Ці (українці. – *Р. С.*) становили більшість серед військовополонених (неросійських національностей. – *Р. С.*), і дали зрозуміти, що володіють якимись незначними національними прагненнями. Вони були побожнішими за основну масу (військовополонених. – *Р. С.*), й інколи навіть здавалося, що їм набридло зосереджене в Москві керівництво. Дехто висловлював думку, що владу в Україні слід повніше передати українському народові та (його. – *Р. С.*) державним установам. Існував навіть поголос, який полягав у тому, що Українська комуністична партія, заборонена Московським режимом одразу після революції, все ще існувала і могла потайки діяти в підпіллі³⁰.

Виявивши в українців принаймні натяк на національні почуття і невдоволення більшовицьким режимом, британці спробували завербувати їх для антирадянської діяльності. Однак тут розвідників чекало розчарування. Невдоволені існуючим станом речей і “втомлені” жорсткою політикою Москви, полонені українці, тим не менше, відмовлялися довіряти своїм співрозмовникам, в яких швидше за все бачили просто чужинців:

Жодна людина не хотіла чути правдиву інформацію, і ніхто не виявляв готовності долучитися до якоїсь таємної агітації. Створивши дружню атмосферу, групу з тридцяти українців запитали, чи всі вони, чи хтось окремо погодились би виступити зі зброєю в руках проти теперішнього (більшовицького. – *Р. С.*) режиму. Після тривалих вагань один чоловік сказав – “Можливо, я би пішов”.

І все ж, це було бодай щось. Чи не тому Р. Гейтгауз і К. Тамплін, оцінивши військову, політичну та моральну вартість червоноармійців кавказьких і азійських національностей на нуль, з-поміж інших меншин виділили українців, що “одні лише становлять можливий ґрунт для національного руху”³¹.

Фінський інтерес до українців

Фінське командування також усвідомлювало жалюгідний психологічний стан полонених бійців Червоної Армії та їхню зомбованість комуністичною пропагандою, але – на відміну від британського Воєнного кабінету, котрий обдумував як краще повернути фінсько-радянський конфлікт на власну користь, – вирішувало більш нагальні проблеми. Фінляндія вела війну – не

³⁰ Ibid. Велику кількість українців серед військовополонених-неросіян можна пояснити тим, що наприкінці грудня 1939 р. фіни оточили й розгромили щойно прибулу з України 44-ту стрілецьку дивізію. Згодом на фінський фронт продовжували прибувати значні підкріплення, переважно із Західного та Київського особливих військових округів, які несли важкі втрати (*Мерецков К. А.* На службі народу. Страницы воспоминаний. Москва, 1969. С. 181; див. також спогади маршала Олександра Василевського: *Василевский А.* Дело всей жизни. Москва, 1975. С. 88–89).

³¹ FO 371/24850, 22 February 1940 Major Gatehouse and Captain C. Tamplin report on the Political conditions in the USSR in WO (M. I. 2. b.) to FO. Російський історик Михайло Семиряга пише, що, за даними німецької служби безпеки, на початку березня у фінських таборах для військово-

менш реальну від того, що неоголошену, і малочисельні фінські армія та флот з останніх зусиль опиралися переважаючим силам ворога. Тож фіни готові були сприйняти будь-яку допомогу проти СРСР, що не загрожувала їм новими ускладненнями. Британський бригадир Крістофер Лінг, котрий спостерігав за подіями безпосередньо на фінському фронті, прямо пояснював небажання маршала Карла Маннергейма бачити в себе регулярні англо-французькі війська побоюванням негативної реакції з боку Німеччини. Адже поява союзницьких військ у Фінляндії могла спровокувати Вермахт на вторгнення в Скандинавію навіть швидше, ніж просування Червоної Армії до шведського кордону чи Аландських островів. Такого розвитку подій, доводив К. Лінг, можна було уникнути, якби фінам самотужки вдалося стримати російський наступ³². Для цього вони потребували зброї, але ще більше – людських ресурсів “нейтрального” походження.

Українські добровольці, набрані з числа військовополонених та емігрантів, як ніхто інший підходили на роль рятівника фінів. Тим більше, що ситуація з їхнім небажанням знову воювати могла змінитися, якби агітацію в таборах вели їхні співвітчизники, нехай і з числа політичних вигнанців. Серед останніх К. Маннергейм користувався значним авторитетом і мав усі підстави розраховувати на підтримку свого приятеля з часів служби в російській царській армії Павла Скоропадського. У час, коли українського гетьмана позбавили трону, він надав йому притулок у Фінляндії, а згодом, уже за побуту того в Берліні, підтримував із ним дружні відносини³³. Наприкінці 1939 р. П. Скоропадський, за даними британської розвідки, потрапив в опалу до німців і змушений був розглядати нові варіанти боротьби з більшовиками³⁴. Формування загону добровольців у Фінляндії не лише відповідало цим намірам, але й мало чималі шанси на успіх. По-перше, воно не викликало б підозр у Берліна, а по-друге – дозволило б Лондону та Парижу, котрі гарячково шукали можливостей допомогти Фінляндії і, водночас, не наразитися на війну з СРСР, залишитися в

полонених почали вербувати бажаних воювати проти Червоної Армії. 200 завербованих осіб розподілили між п'ятьма фінськими батальйонами під командуванням колишніх царських офіцерів. Однак історик не згадує серед них українців, а тим більше окремих українських загонів, сформованих із військовополонених (*Семиряга М. И.* Тайны сталинской дипломатии. 1939–1941. Москва, 1992. С. 185).

³² FO 371/24796, 13 January 1940 Brigadier Ling memorandum. Насправді, союзницька інтервенція та німецька реакція цілком відповідали задумам Л. Колльєра і В. Черчілля. Якщо ж фінам вдалося б вистояти у війні з СРСР без значної англо-французької допомоги, союзники втратили б привід для того, щоб самим окупувати Швецію. К. Лінг, звичайно, не мав на увазі таких схем.

³³ The National Archives (Kew, London), Security Service files (hereafter – KV) 2/661, 9 June 1919 British Mission in Helsingfors to War Office.

³⁴ Надходила навіть інформація, що в Берліні гетьман потрапив під домашній арешт (*Ibid.* 12 December 1939 S. I. S to M. I. 5 [Captain Liddell]). Див. також результати перлюстрації пошти представника П. Скоропадського у Великій Британії Володимира Коростовця: *Ibid.* 15 March 1939 Copy of Report of check on Korostovetz.

тіні. Щоправда, самому П. Скоропадському союзники заледве чи повірили б. Зате його син Данило, завбачливо відправлений батьком до Лондона, міг претендувати на роль організатора участі українців у Зимовій війні на боці фінів³⁵. Перебування по різні боки від лінії фронту не заважало спілкуванню між батьком і сином, листування між якими велося через Канаду й Аргентину³⁶. Натомість фінський головнокомандувач міг на пряму звертатися до кожного з них.

У нас немає свідчень, що взимку 1940 р. К. Маннергейм особисто або через П. Скоропадського просив Данила зайнятися вербуванням Українського легіону в Канаді та США для відправки на фінський фронт. Але повністю виключати ймовірність такої ініціативи, а тим більше контактів фінського головнокомандувача з гетьманом і його сином також не можна. Опосередковано на це вказує “надзвичайно таємна справа”, з якою Державний банк Фінляндії у вересні 1941 р. звернувся до британських властей. Ішлося про надання фінансової допомоги Д. Скоропадському від імені К. Маннергейма, а посередником виступав голова Центрального банку Швеції Івар Роот. За словами Вільяма Гораса Монтегю Поллока, котрий тоді заступав британського посланника в Стокгольмі,

м. Роот попросив м. Мітчесона (торговельного радника британського представництва в Стокгольмі. – Р. С.) домовитися, якщо вдасться, про можливість для фельдмаршала Маннергейма переказувати п. Скоропадському по £ 50 щомісячно в дебет рахунку Державного банку Фінляндії в Англійському державному банку чи в дебет рахунку Центрального банку Швеції³⁷.

Прохання подавалося як дружній намір К. Маннергейма допомогти синові давнього приятеля, котрий перебував у фінансовій скруті. Однак альтруїзм фінського фельдмаршала був явно не на часі. Приєднавшись до німецького нападу на СРСР, Фінляндія фактично перейшла в табір ворогів Великої Британії і звістки про її допомогу гетьманичу загрожували підірвати те крихке довір'я, яке тільки зароджувалося між майбутніми учасниками антигітлерівської коаліції. Попри всю щирість своїх бажань, К. Маннергейм не міг не розуміти цього політичного контексту. Тому не виключено, що його прохання було нічим іншим, як спробою віддячити Д. Скоропадському за минулі заслуги та зберегти з ним зв'язок на майбутнє.

³⁵ Незважаючи на скрутне становище, спричинене німецько-радянським зближенням, екс-гетьману заледве чи доводилося розраховувати на покровительство ще когось, окрім німців. Інакше склалася ситуація з його сином. Та ж перлюстрація пошти В. Коростовця засвідчила, що “гетьман не особливо сподівається на Англію, хоча його син Данило є налаштований більш оптимістично” (Ibid. 15 March 1939 Copy of Report of check on Korostovetz).

³⁶ KV 2/662, 30 December 1940 F. C. Derbyshire (M. I. 5) to R. C. M. P.

³⁷ Ibid. 16 September 1941 W. H. Montagu Pollock to Eden. Лист І. Роота див.: Ibid. 12 September 1941 I. Rooth (Sveriges Riksbank) to J. Mitcheson.

Проект створення українського легіону

У лютому 1940 р. Д. Скоропадський підготував для британських властей меморандум під назвою “Організація українського легіону в Канаді”³⁸. Пояснюючи мотиви, які спонукали його виступити з такою ідеєю, він покликався на успішний досвід різних країн під час Першої світової війни, коли держави Антанти підтримали створення польських, чехо-словацьких і сербських збройних формувань, а Німеччина й Австро-Угорщина – відповідно, фінських і українських³⁹. Усі вони, нагадував гетьманич, “відіграли важливу, якщо не вирішальну роль у національній боротьбі держав, відроджених у результаті Великої війни”. Раніше, щоправда, союзники не мали справи з українськими військовими частинами. Але тепер, наполягав він, ситуація змінилася і вирішення українського питання “співпадає з інтересами союзників, а не німців чи більшовиків”. І хоча офіційно “дружні” відносини Великої Британії та Франції з Радянським Союзом робили малоімовірною загальну реконструкцію Східної Європи, взимку 1940 р. з’явилася “конкретна можливість – без загрози міжнародних ускладнень – здійснити важливий крок у справі вирішення, з позиції союзників, проблеми пригноблених націй на слов’янському сході”. Ця конкретна можливість полягала у “формуванні в Канаді українського добровольчого легіону”.

Безпосередньою метою такого легіону була б допомога Фінляндії в її боротьбі з більшовизмом. З української точки зору це було б цілком природно, оскільки більшовики сьогодні є головними ворогами відродження державної України, пануючи на більшості українських земель, тепер під владою Радянської Росії. Добровільний запис до нього молодих українців у Канаді не суперечив би, як нам видається, нинішній британській політиці, оскільки всі британські піддані у Сполученому Королівстві (старше певного віку) вже отримали загальний дозвіл вступати у фінську армію. До того ж союзники допомагають фінам фінансово та військовим спорядженням⁴⁰.

У разі ж початку війни між союзниками і СРСР значення легіону зростало. Його легко можна було перекинути з Фінляндії на південь для розгортання бойових дій власне на українських землях, наприклад з території Буковини, Бессарабії, північного узбережжя Чорного моря чи Кубані. Діючи на цих напрямках, легіон мав усі підстави розраховувати на успіх. Адже симпатії місцевого населення майже напевно були б на його боці, на що заледве чи могли сподіватися суто англійські або французькі війська.

³⁸ KV 2/661, February 1940 D. Skoropadsky memorandum on Organisation of a Ukrainian Legion in Canada.

³⁹ Порівняльний аналіз використання ворогуючими сторонами під час Першої світової війни центрально-східноєвропейських емігрантів і військовополонених у власних цілях див.: *Roshwald A. Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923.* London; New York, 2001.

⁴⁰ KV 2/661, February 1940 D. Skoropadsky memorandum on Organisation of a Ukrainian Legion in Canada.

Крім військових переваг, створення українського легіону в Канаді обіцяло справити “політичний ефект надзвичайно великого принципового значення”. Його формування засвідчило б абсолютну щирість Великої Британії в застосуванні принципу самовизначення до великих і малих “пригноблених націй” Європи та її прагнення бачити ці нації вільними. З іншого боку, той факт, що британський уряд дозволив молодим українцям, народженим і навченим в одному з домініонів, брати участь у боротьбі за незалежність їхньої етнічної батьківщини, надзвичайно підняв би престиж Великої Британії на “слов’янському Сході”. І незалежно від того, скільки легіонерів після завершення цієї боротьби повернулися б до Канади, їхня роль у здобутті Україною самостійності сприяла б зміцненню українсько-британських зв’язків.

Переходячи до конкретних заходів із формування легіону, Д. Скоропадський вважав:

Для початку британський уряд разом з канадським урядом міг би допомогти канадським українцям організувати відносно нечисленний Український легіон. Усі його члени були б добровольцями. Спершу вони отримали б деяку попередню військову підготовку в Канаді (таку підготовку можна було б також провести в Швеції чи навіть Фінляндії), а потім вирушили як “туристи” до Скандинавії, а звідти до Фінляндії. В останній, пройшовши завершальну підготовку, вони одержали б необхідне спорядження і приєдналися після цього до фінської армії на правах окремого підрозділу.

Командний склад легіону мав комплектуватися з числа українських іммігрантів-колишніх військових. У разі, якби в Канаді їх забракло, владі Оттави пропонувалося дозволити незайнятим офіцерам “Канадської регулярної армії, Канадської територіальної армії чи Королівської канадської кінної поліції вступати добровольцями до Українського легіону”⁴¹. Вербування останніх, певна річ, вимагало значних коштів. Та й далеко не кожен український доброволець міг самостійно оплатити переїзд до Європи і назад. Тому Д. Скоропадський не бачив іншого виходу, як покласти фінансування витрат, пов’язаних з організацією легіону в Канаді та його транспортуванням до Європи, відповідно на канадський і британський уряди, незалежно від того, робили б вони це прямо чи через другі руки. У Фінляндії ж легіон мав перейти на утримання фінського уряду, аналогічно до регулярних частин фінської армії. На цьому відповідальність союзницьких урядів завершувалася. Жодних правових гарантій для добровольців чи їхніх сімей проект не передбачав. Перед відправкою до Європи кожен з них мав підписати заяву, що вирушає туди на власний страх і ризик.

Іншою передумовою успішного формування легіону була його підтримка з боку українських політичних середовищ у Канаді. Причому не самих тільки гетьманців, а всіх національно зорієнтованих сил, на чому особливо наголошував Д. Скоропадський:

⁴¹ Ibid.

Не лише якась окрема група, а всі українці, що проживають у Канаді, мають долучитися і долучаться до формування Українського легіону. Для того, щоб мати повне уявлення про перспективи такої акції, було б доцільно відправити на місце когось, уже добре обізнаного зі ситуацією серед українців у Канаді, з метою обговорення всієї справи з місцевими українськими провідниками. Було б доцільно, щоб у цих дискусіях взяли участь також представники американських українців. Згодом справа має бути розглянута канадським військовим керівництвом, а вже потім остаточний план переданий на затвердження в Оттаві чи Лондоні⁴².

Отримавши згоду всіх зацікавлених сторін, українська преса на Північно-американському континенті звернулася б до української молоді з патріотичним закликком вступати до лав легіону. Одночасно з цим у Канаді мали постати пункти запису добровольців. Найбільш придатними містами для їх відкриття гетьманич вважав Монреаль, Торонто, Садбері, Оттаву, Вінніпег, Едмонтон і Калгарі. На роль вербувальних пунктів годилися також вже існуючі там центри набору військовослужбовців регулярної канадської армії, але за умови виокремлення українських новобранців і зарахування їх в окремі національні частини безпосередньо на місці або вже в Скандинавії. Діючи таким чином, підсумовував автор проекту, не становило труднощів набрати для захисту Фінляндії легіон чисельністю 1 000–2 000 бійців, а при необхідності, під якою розумілася війна союзників із СРСР, швидко збільшити його в десятки разів⁴³.

Участь британських спецслужб

Свою пропозицію Д. Скоропадський готував не без участі британських спецслужб, котрі вже давно стежили за гетьманським рухом. Перші повідомлення агента МІ 5 (Служба безпеки) з кодовим ім'ям "W. M. A.", під яким, вірогідно, приховувався капітан Гай Маккоу, сягають початку 1930-х років і стосувалися головним чином діяльності гетьманського представника у Великій Британії Володимира Коростовця. У 1932 р. "W. M. A." увійшов до складу реорганізованого прогетьманського Англо-Українського Комітету, а в липні наступного року разом з В. Коростовцем літав до Берліна на зустріч із Германом Герінгом і П. Скоропадським. Згодом Г. Маккоу змушений був легалізуватися: його специфічна зайнятість стала відомою, мабуть, не лише гетьманцям, але й їхнім німецьким покровителям. Однак навіть після цього він не припинив відносин із В. Коростовцем та П. Скоропадським, діючи як своєрідний зв'язковий між ними і британськими спецслужбами⁴⁴. Не випадково, коли в січні 1939 р. до Великої Британії приїхав Д. Скоропадський, контактувати з ним доручили саме Г. Маккоу:

⁴² Ibid.

⁴³ Оптимізм Д. Скоропадського базувався на численності української діаспори в Канаді (400–450 тисяч осіб) і США (750 тисяч осіб) та переконанні, що більшість молодих українців, які пройшли підготовку в Канадській територіальній армії, страждали від безробіття, тож охоче погодилися б на військову службу за кордоном (Ibid.).

⁴⁴ Сирота Р. "Під пильним спостереженням": британські спецслужби і українська політична еміграція в 1920–40-х рр. // Українська думка. Лондон, 2008. Ч. 6 (15 березня). С. 4.

Після консультації з Ф.(орин) О.(ффіс) Д.(иректор) С.(екретної) С.(лужби) домовився про видачу Данилу Скоропадському шестимісячної візи, яка дозволить йому подорожувати між С.(полученим) К.(оролівством) і Німеччиною. Вважається, що його батько, гетьман, налаштований не стільки прони́мецьки, як приневолений німцями, а Данило дійсно є прихильником Британії. Якщо б вдалося спонукати Данила часто відвідувати цю країну, то можна сподіватися не лише на те, що він зміцнить своє дружнє ставлення до Британії, але й зможе тримати британські власті у курсі подій в Україні. Зв'язок із ним підтримуватиме капітан Маккоу, який вживе необхідних заходів, щоб бути обізнаним із його поведінкою під час перебування в С.(полученому) К.(оролівстві)⁴⁵.

Співпраця зі Скоропадським-молодшим виявилася настільки успішною, що Г. Маккоу навіть склав власний меморандум на підтримку ініціативи гетьманича⁴⁶. У ньому агент МІ 5 не приховував, що створення легіону має на меті, насамперед, перехоплення в німців ініціативи в українському питанні. З точки зору міжнародної стратегії, писав він, події в підросійській Україні можуть дуже швидко, навіть до кінця літа, набрати значення топ-новин. Адже німецькі операції “Рейнланд” – “Відень” – “Прага” – “Варшава” були лише підготовкою до вирішальних дій у напрямку Києва і Тбілісі, які Адольф Гітлер сподівався здійснити без великої війни із західними союзниками одними лише методами “силової дипломатії”. Цей план виявився доволі ефективним і якби він повністю спрацював, за Києвом і Тбілісі, безперечно, настала б черга Амстердама, Антверпена, Парижа і, зрештою, Лондона. Однак два фактори – війна на Заході та опір фінів Червоній Армії – дещо видозмінили його. Не маючи достатньо ресурсів, щоб вести велику кампанію довше, ніж один сезон, Німеччина, прогнозував Г. Маккоу, дотримуватиметься в 1940 р. “оборонно-наступальної” тактики на Західному фронті, зосередившись тим часом на “мирному проникненні” в Україну і на Кавказ.

Це (проникнення. – Р. С.) обґрунтовуватиметься невиконанням Росією її £50-ти мільйонного торговельного договору. Німеччина заявить, що, зважаючи на російські втрати і зайнятість фінською кампанією, вона, Німеччина, мусить налагодити виробництво й постачання в Україні та Грузії і відправити з цією метою технічних працівників і дивізії для підтримання порядку.

Українці та грузини, у свою чергу, давно сподіваються на допомогу німців у звільненні від влади більшовиків. Тож лише вітатимуть німецький контроль, якщо ті поводитимуться з ними тактовно⁴⁷.

Найвпливовішою особою серед українців Г. Маккоу вважав П. Скоропадського: саме його фашистські бонзи начебто планували використати для втілення їхніх агресивних намірів. Однак сам гетьман, на переконання британського агента, не хотів бути німецьким слугою, а його син Данило після поїздки в 1938 р. до

⁴⁵ KV 2/661, 25 January 1939 D. S. S. (Vernon Kell) circular.

⁴⁶ Ibid. March 1940 MacCaw memorandum on the Russian Ukraine.

⁴⁷ Ibid.

США і Канади, де його “радісно визнали” місцеві українці, завбачливо поселився у Великій Британії.

Союз Соціалістичних Радянських Республік (sic!) не є добровільним об’єднанням і в результаті теперішнього стану справ цілком може перетворитися на федерацію незалежних держав. Якщо Україна тим чи іншим чином здобуде собі незалежність (це стосується також і Кавказу), лідери цих держав не хочуть завдячувати своїм звільненням одній лише Німеччині, але почасти і Британській імперії⁴⁸.

Відтак Г. Маккоу не лише повністю підтримав ідею створення українсько-канадського легіону, але й висловив те, чого сам гетьманч не наважився зробити – запропонував відправити Данила до Канади для проходження там військової підготовки в Кінгстонській військовій академії з тим, очевидно, щоб згодом очолити легіон. Остаточо ж переконати керівництво в необхідності діяв мав доволі патетичний постскриптом Г. Маккоу: “Ми спізналися у випадку Чехо-Словаччини, спізналися у випадку Польщі! Давайте хоч раз будемо попереду подій”.

Важко сказати, наскільки директор Секретної служби Сер Вернон Келл був вражений словами свого агента. У будь-якому разі, про допомогу Фінляндії вже не йшлося. Після прийняття фінами радянських мирних пропозицій 11 березня 1940 р. створення легіону мало сенс лише в контексті німецько-британського суперництва за контроль над українським визвольним рухом. Чи не тому В. Келл передав обидва документи на розгляд співробітникові підрозділу “Б” (контррозвідка) Дікові Вайту, який вважався одним із найкращих знавців роботи німецьких спецслужб у МІ 5. Іншим мотивом могли бути зв’язки Д. Вайта з Робертом Ванзіттартом, головним дипломатичним радником уряду і спецслужб, без згоди якого такий міжнародний проект, як створення українсько-канадського легіону, заледве чи отримав би схвалення Форин Оффіс⁴⁹.

Ознайомившись з обома меморандумами, Д. Вайт знайшов там мало корисного. Від нього не залишився прихованим той факт, що їхні автори таким чином хотіли змусити “британський і канадський уряди підтримати український незалежницький рух, імовірно з метою повернення на гетьманський трон Павла або Данила Скоропадських”. Але чи відповідало це британським інтересам? Залишаючи питання про “бажаність створення незалежної України як частини загального східноєвропейського врегулювання” на розгляд Форин Оффіс, контррозвідник зосередився на доцільності співпраці зі Скоропадськими як такими. Навіть якщо незалежну Україну буде визнано “бажаною”, моделював він перший сценарій, ще не факт, що саме гетьман і його син мають очолити її. Обидві кандидатури викликали в нього більше застережень, ніж схвалення.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ *Andrew Chr.* Her Majesty’s Secret Service. The Making of the British Intelligence Community. New York, 1986. P. 384.

Старший Скоропадський перебував у Берліні, і його давні зв'язки з німцями могли стати “нездоланною перешкодою” для надання йому британської підтримки⁵⁰. Молодший Скоропадський, хоча і з інших причин, так само не підходив на роль британського фаворита. Слова Г. Маккоу про “пів мільйона українців у Канаді та ще більше в США”, чиїм “визнаним лідером” начебто став Данило, слабо вразили Д. Вайта. Співробітник МІ 5 володів достатньою інформацією, щоб розуміти безпідставність претензій гетьманіча на лідерство серед американських українців⁵¹.

Сумніви стосовно обох Скоропадських усе ж не означали, що від контактів з ними варто взагалі відмовитися. “Якщо ми розглядаємо український незалежницький рух з вузької точки зору (тобто без перспективи створення Української держави. – Р. С.), – переходив контррозвідник до другого сценарію, – то може настати час, коли співпраця з такими людьми виявиться необхідною”. Але тоді, вважає він, цим мав би займатися один з підрозділів Управління військової розвідки (MIR) і саме йому слід передати обидва меморандуми, перед тим попередивши, наскільки обережно потрібно поводитися з групою Скоропадських⁵². Про яку конкретно співпрацю могла йти мова і чому саме MIR мав її здійснювати, Д. Вайт не уточнював. Та завдання й операції цього підрозділу впродовж першого року війни не залишають сумнівів у тому, що гетьманців, швидше за все, планували використати для організації диверсійно-підривної діяльності проти СРСР, імовірно з метою зменшення радянських поставок Німеччині територією України⁵³. І хоча такий варіант не передбачав втягнення Великої Британії у відкритий конфлікт із СРСР, згоду на його реалізацію могло дати лише вище військово-політичне керівництво країни.

Позиція Форин Оффіс і Начальників штабів

Ідея Д. Скоропадського про створення українсько-канадського легіону для боротьби з СРСР не стала несподіванкою для творців зовнішньої політики Великої Британії. На Даунінг-стріт чудово розуміли: чим довше Червона Армія буксуватиме на фінському фронті, тим вірогідніше, що її труднощами захочуть скористатися різноманітні антибільшовицькі емігрантські групи. Більше того,

⁵⁰ KV 2/661, 15 March 1940 B. 2 (White) to D. S. S.

⁵¹ Про слабкість гетьманського руху за океаном свідчили як власні дані МІ 5, так і повідомлення Королівської канадської кінної поліції. Візит Д. Скоропадського до Канади та США в 1938 р., яким так пишалися гетьманці, мало що змінив у британських оцінках (KV 2/661, 7 February 1938 Cross reference to R. C. M. P. report; KV 2/662, 4 November 1940 B. 4 b to B. (Liddell); KV 2/2574, 18 December 1940 M. I. 5 (B. 4 b) to M. I. 2 [Major Tamplin]).

⁵² KV 2/661, 15 March 1940 B. 2 (White) to D. S. S.

⁵³ Головне завдання MIR, як і секції “D” (від слова “Destruction” – руйнування) МІ 6, навесні 1940 р. полягало у позбавленні Німеччини поставок сировини з-за кордону шляхом здійснення диверсій у країнах-імпортерах. MIR, зокрема, готувався вивести з ладу румунську нафтовидобувну промисловість і навіть відправив з цією метою до Бухареста трьох своїх перевдягнутих офіцерів (*Household G. Against The Wind*. London, 1958. P. 101–108; *Foot M. R. D. SOE: An Outline History of the Special Operations Executive 1940–46*. London, 1984. P. 16).

як свідчить внутрішня кореспонденція Форин Оффіс, до лютого 1940 р. британські дипломати, правдоподібно, вже визначилися зі своїм ставленням до таких ініціатив. Принаймні, на це вказує лист повіреного у справах Великої Британії в Москві Джона Ле Ружетеля, який вважав

цілком природним, що російська нездатність у Фінляндії має підштовхнути багатьох нещасних вигнанців – як російських, так і польських – ловити рибу в каламутній воді, яка, як вони марно сподіваються, з'явиться тут. Безсумнівно, в найближчі тижні ми чимало почуємо від них і про них, але я щиро сподіваюся, що ми не заразимося їхнім ентузіазмом⁵⁴.

Дж. Ле Ружетель, його адресат у Центральному департаменті Айван Кікпатрік та головний британський експерт із використання “підривних рухів у цій частині світу” Ф. Маклін бачили в організації заворушень на західних кордонах СРСР більше проблем, аніж вигод для своєї країни⁵⁵. До такого висновку їх почасти підштовхували невтішні новини з Бухареста і Парижа, де українські й польські представники три місяці безуспішно намагалися домовитися про спільний виступ проти німецько-радянських окупантів. Українці вимагали надійних гарантій, у тому числі від Великої Британії, на автономію в складі відновленої Польської держави. Однак британські дипломати не вважали для себе можливим іти настільки далеко – понад їхні сили було не так надання, як забезпечення гарантій. “Ми бралися за це в 1920–1924 рр. і не змогли забезпечити додержання. Східна Галичина лежить поза межами нашого впливу і так буде завжди,” – констатував безпосередній учасник цих переговорів, працівник бухарестського представництва Великої Британії Роберт Генкі⁵⁶.

Незалежно від здійсненності умов, на які погоджувалися пристати українці, заохочення їх до повстання становило лише половину справи. Інше і значно важче завдання полягало в усуненні пов'язаних з цим величезних стратегічних ризиків. Німецької загрози ніхто не відміняв, попереджав Р. Генкі, тому будь-яка помилка в українському питанні могла виявитися фатальною для його країни: “Якщо Україна вчинить необачно, (повставши. – Р. С.) перш ніж ми підготуємось, уся справа може закінчитися провалом, або, якщо вона увінчається успіхом, всю Україну просто захоплять німці”⁵⁷. Вірогідність німецького втручання бентежила і Ф. Макліна, і А. Кікпатріка. А Дж. Ле Ружетель у вже згаданому листі, написаному у відповідь на один з проектів “спричинення

⁵⁴ FO 371/24473, 27 February 1940 Le Rougetel to Kirkpatrick. Дж. Ле Ружетель очолив московське представництво Великої Британії у статусі *chargé d'affaires* 2 січня 1940 р. після того, як його покинув посол Вільям Сідс (FO 371/24849, 2 January 1940 Le Rougetel to FO).

⁵⁵ FO 371/24473, 12 January 1940 Maclean minute in Hankey (Bucharest) to Strang, 26 January 1940 Kirkpatrick to Hankey.

⁵⁶ Ibid. 26 January 1940 R. M. A. Hankey minute in Hoare (Bucharest) to Nichols. Документ опубліковано в: *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question, 1938–1951: A Documentary Collection* / Ed. by L. Y. Luciuk and B. S. Kordan with the Foreword by H. A. Macdonald. Kingston (Ontario); Vestal (New York), 1987. P. 72–73.

⁵⁷ FO 371/24473, 26 January 1940 R. M. A. Hankey minute in Hoare (Bucharest) to Nichols.

неспокою в Україні” авторства графа Михайла Тарновського, повністю підтримав висновок Р. Генкі, що “за нинішніх умов будь-яка діяльність в Україні гратиме безпосередньо на руку німцям”. Як аргументи він наводив загальну слабкість радянського режиму і небезпечну близькість німецьких військ, а твердження М. Тарновського, що “за відомих обставин” (під якими розумілося українське повстання) “росіяни не пустять їх (німецькі війська. – Р. С.)” в Україну, вважав “ясна річ безглуздом”. Через впертість фінів ситуація зрештою могла стати “гангренозною” для Йосифа Сталіна. Але навіть за такого малоімовірного до кінця зими розвитку подій, повідомляв Дж. Ле Ружетель, усі “обізнані кола” в Москві схилилися до думки, що

це може вивільнити відцентрові сили на віддаленіших територіях Союзу, не обов’язково зачіпаючи стабільність самого режиму чи його владу над районами ближче до столиці, де, якщо буде потрібно, він може вдатися до німецької збройної підтримки⁵⁸.

Важко сказати, наскільки донесення московського представництва про непередбачуваність “української революції” та вразливість сталінського режиму в інших місцях відповідали дійсності, але вони точно співпадали з позицією Лондона, принаймні так, як її висловлював Ф. Маклін. Тут значно більше уваги приділяли багатим на нафту південним районам СРСР, небезпідставно побоюючись, що природні ресурси радянського союзника можуть допомогти Німеччині не лише вижити, але й перемогти в глобальній війні⁵⁹. Щоб не

⁵⁸ Ibid. 27 February 1940 Le Rougetel to Kirkpatrick. У припущеннях Дж. Ле Ружетеля можна побачити відгомін ще недавно (упродовж січня) активно обговорюваних у дипломатичному середовищі чуток про німецьку військову присутність на теренах Галичини, приєднаних до Радянського Союзу. Початок їм дав сам британський повірений у справах, повідомивши 12 січня Форин Оффіс про майже 4 тисячі німецьких солдат, які начебто з’явилися поблизу Львова як передові загони Вермахта (FO 371/24420, 12 January 1940 Le Rougetel to FO). Схожа інформація надходила з інших джерел, і в Лондоні їй повірили. Керівник Об’єднаного комітету з розвідки Віктор Кавендіш-Бентінк побачив у цьому спробу Берліна організувати охорону залізниці Перемишль–Львів–Коломия для забезпечення зв’язку з Румунією, а Лорд Е. Галіфакс не виключав наміру СРСР обміняти нафтоносні райони Галичини на збройну допомогу Німеччині у війні з Фінляндією (Ibid. 13 January 1940 Hoare (Bucharest) to FO, 15 January 1940 R. Leeper to Makins, 18 January 1940 Hoare (Bucharest) to FO, 20 January 1940 Sommers-Cocks (Budapest) to FO, 20 January 1940 Cavendish-Bentinck minute in Le Rougetel to FO; CAB 65/5, 19 January 1940 WM (40) 18). Чутки зрештою виявилися значно перебільшеними: як з’ясувалося наприкінці січня, за солдат Вермахту британські інформатори прийняли одягннутих у форму співробітників німецької репатріаційної комісії у Львові (FO 371/24420, 22 January 1940 Le Rougetel to FO, 23 January 1940 Le Rougetel to FO, 24 January Makins note in Le Rougetel to FO; CAB 65/5, 24 January 1940 WM (40) 24). Зміст пропозиції М. Тарновського див.: FO 371/24473, 30 December 1939 Hankey (Bucharest) to Strang.

⁵⁹ Провал економічної блокади Німеччини, на яку в Лондоні поклали величезні сподівання, став очевидним вже в листопаді 1939 р. (CAB 63/100, 10 November 1939 Report W/E; CAB 66/4 WP (39) 159, 13 December 1939 The Balkan Problem). Оскільки ж тодішнє британське військове керівництво не бачило можливості розгромити Вермахт на полі бою, програш економічної війни означав для Великої Британії програш усієї війни. Про це, зокрема, попереджав Начальник

допустити такого розвитку подій, британські Начальники штабів уже в грудні 1939 р. планували операції на Балтиці, на Балканах (“дипломатичними заходами чи хитрощами”) проти румунської нафти та на Кавказі проти російської нафти як можливі варіанти поглиблення економічної війни⁶⁰. Однак справді поворотною для британської стратегії стала відповідь впливового Підкомітету Начальників штабів Комітету імперської оборони на січневий 1940 року запит Форин Оффіс, чи вигоди від війни з СРСР переважають вигоди від його нейтралітету. Виступаючи в принципі проти розширення війни, Підкомітет заявив, що раз війна з Радянським Союзом була єдиним способом посилити економічну війну, а економічна війна була єдиним способом здолати Німеччину, то “слід погодитися на незручності від початку воєнних дій з Росією”⁶¹. У лютому це рішення повторив спільний висновок Начальників штабів і заступників Начальників штабів, упритул наблизивши британську стратегію до визнання доцільності нападу на СРСР⁶². І якщо до грудня 1939 р. повітряний удар по підприємствах радянської нафтопереробної промисловості розглядався як частина оборонного плану на випадок німецького і/чи російського просування в близькосхідному напрямку, то вже через місяць військове планування проти СРСР почало набирати самостійного значення, а Закавказзя перетворилося на головну мішень британських зусиль.

Стратегічний вибір на користь Кавказького регіону змушував британців згортати антирадянську діяльність навіть там, де вести її було значно легше. Показовим у цьому відношенні є коментар Форин Оффіс з приводу загалом об’єктивного звіту Р. Гейтгауза і К. Тампліна. Нехтуючи інформацією розвідників про корисність українців, Ф. Маклін дав чітко зрозуміти, що його відомство значно більше зацікавлене у вихідцях із Закавказзя та Середньої Азії:

Автори (звіту. – Р. С.) стверджують, що, за винятком українців, вони встановили контакт лише з небагатьма представниками національних меншин і не могли розмовляти з ними їхніми рідними мовами. Через це, я думаю, вони схильні недооцінювати потенційні можливості сепаратистських рухів у Закавказзі та Середній Азії. Національні почуття на Кавказі є можливо

Імперського генерального штабу маршал Едмунд Айронсайд. Зважаючи на очевидну німецьку перевагу на землі й у повітрі, зазначав він, союзникам слід зосередитися на боротьбі з поставками до Німеччини нафти і залізної руди. Адже, “за винятком економічної сфери, сьогодні ми здатні лише протидіяти ворожим ініціативам” (WO 193/147, 17 January 1940 CIGS memorandum on Our War Strategy).

⁶⁰ WO 193/147, 31 December 1939 DCOS to DMO&P Strategy 11. Не слід забувати, як пише Брок Міллман, і про психологічний момент. Адже генеральні штаби Франції та Великої Британії з тривогою чекали весни 1940 р., коли війна неминуче мала прийти до них, якщо б вони самі не розв’язали її деінде (*Millman Br. Toward War with Russia...* P. 267).

⁶¹ WO 193/147, 17 January 1940 CIGS memorandum on Our War Strategy. Див. також: CAB 80/7 COS (40) 189, 10 January 1940 Military Implications of a Declaration of War; COS (40) 216 (S), 23 January 1940 Halifax to Chatfield on Scandinavia and the Middle East.

⁶² CAB 80/8 COS (40) 230, 9 February 1940 Hostilities with Russia; COS (40) 235, 13 February 1940 Allied Military Committee report on Allied Military Policy in the Balkans.

сильнішими, ніж будь-де інде в Радянському Союзі, і аж ніяк не цілком відсутніми в Середній Азії. [...] На мій погляд, наші найбільші сподівання на організацію заворушень у Радянському Союзі пов'язані із Закавказзям і Середньою Азією, де ненависть до радянського режиму доповнюється ненавистю до російського колонізатора⁶³.

А вже незабаром британські агенти на Близькому Сході перейшли до конкретних дій, розпочавши переговори з вірменськими дашнаками на предмет їхньої участі у здійсненні диверсій на кавказьких нафтових об'єктах⁶⁴. Одночасно з цим завмирають поодинокі контакти дипломатичного Лондона з українськими емігрантами⁶⁵, а в розумінні багатьох дипломатів, зокрема Дж. Ле Ружетеля, обидва процеси тісно пов'язуються:

Жодним чином не бажаючи бути категоричним, я змушений [...] зробити висновок, що на даному етапі слід безжально відкинути будь-який проект, спрямований на початок заворушень в Україні, а всю нашу увагу зосередити на можливостях Кавказу і Середньої Азії. Фактично, саме це, схоже, і відбувається, але вам може бути цікаво мати моє підтвердження, навіть якщо воно є зайвим⁶⁶.

У нас немає задокументованої реакції Форин Оффіс на пропозицію створення українсько-канадського легіону, хоча там – навіть якщо МІ 5 і не надсилала своїх матеріалів – про неї, безперечно, знали. Так, 1 березня співробітник Центрального департаменту Роджер Мейкінс відбув зустріч з Д. Скоропадським і В. Коростовцем, під час якої спробував з'ясувати їхнє ставлення до “різних українських організацій в інших частинах світу” та наявні контакти з українцями в СРСР і на окупованій більшовиками території Польщі. Ухилившись від запропонованої теми, Д. Скоропадський, у свою чергу, “заявив, що проти фінів воює багато українців і висловив сподівання, що Український легіон може бути сформований у Канаді для використання у Фінляндії, а згодом і в Україні”. “Я не розвинув цієї пропозиції”, – занотував Р. Мейкінс у звіті, складеному за результатами розмови, додавши також, що не підтримав ідеї В. Коростовця про застосування союзниками принципу національного самовизначення до “Кавказу, козаків і, звичайно, України”. Більше того, в жодного зі своїх

⁶³ Розхвалюючи кавказькі й середньоазійські народи та намагаючись довести їхню придатність для британської пропаганди, Ф. Маклін навіть написав, що “всі члени вищих верств і досить велика частина робітників і селян цілком вільно розмовляють по-російськи”, але потім схаменувся і викреслив селян (FO 371/24850, 21 March 1940 Maclean minute in WO (M. I. 2. b.) to FO).

⁶⁴ Підстави так вважати дають дії британського військово-повітряного аташе в Багдаді, котрий у січні 1940 р. запропонував план широкомасштабної диверсійно-підривної кампанії на Кавказі (The National Archives (Kew, London), Admiralty files 1/10358, 2 February 1940 Air Ministry to AOCME). Нічого дивного, що з такою ініціативою виступив саме військово-повітряний аташе, оскільки відповідальність за оборону Іраку несли Королівські військово-повітряні сили.

⁶⁵ У квітні 1940 р. Форин Оффіс відмовився бодай підтвердити одержання листа, переданого Олександром Шулгіним через британського посла в Парижі Роналда Кемпбелла (FO 371/24473, 16 March 1940 Campbell (Paris) to Halifax).

⁶⁶ Ibid. 27 February 1940 Le Rougetel to Kirkpatrick.

співрозмовників він не побачив прихильності до поляків, отож розраховувати на них у “нашій теперішній політиці використання Української проблеми через поляків” не доводилося⁶⁷. Гетьманці та їхні проекти, принаймні на даному етапі, перестали бути цікавими для Форин Оффіс⁶⁸.

Висновки

Попри очевидну запізнілість проекту Д. Скоропадського, історія з ним наштовхує на кілька важливих висновків. Перший стосується різного бачення відносин з українцями в британських спецслужб, військового керівництва та дипломатів. МІ 5, а за нею і МІ 6, не відкидала можливого використання українських емігрантів для організації підривної діяльності проти СРСР і/чи Німеччини, хоча й висловлювала сумнів у придатності для цього прогетьманського угруповання через його тривалі зв'язки з німцями. Начальники штабів, не маючи надії на військовий розгром Німеччини і мусячи пасивно спостерігати за зростанням її могутності, також, схоже, готові були погодитися на будь-які, навіть такі крайні, як військовий напад на СРСР, заходи, якщо б вони допомогли послабити головного ворога. Однак реальне застосування своїх сил бачили радше в районі Закавказзя, аніж з боку Чорного моря та України. Нарешті, Форин Оффіс висловився проти прямих контактів з українськими представниками, віддавши це право полякам. Оскільки ж усі рішення британського Воєнного кабінету визначалися тоді здебільшого політичною доцільністю, нічого дивного, що позиція дипломатів виявилася визначальною.

Політичне вето на підтримку українського руху, точніше його мотиви, підводять нас до другого важливого висновку. Якщо до початку Другої світової війни і навіть упродовж її перших місяців небажання Лондона піднімати українське питання лише почасти пояснювалося побоюванням підіграти німцям, а більше прагненням зберегти відносини з СРСР відкритими, то вже незабаром ситуація змінилася до навпаки. Під впливом Зимової війни Воєнний кабінет визнав радянську загрозу і розпочав планування диверсійних операцій на Кавказі. Однак, яку б агресивну позицію щодо Москви не було прийнято, британські дії на цьому етапі ніколи не розглядалися поза контекстом війни з Німеччиною. Парадоксально, але навіть ухваливши в січні 1940 р. принципове рішення про можливість війни з СРСР, британський уряд не міг допустити найменшого послаблення радянського режиму в Україні, чим неминуче скористалися б німці. Тобто, не маючи змоги самим контролювати “українську революцію” (можливості поляків тут також виглядали доволі примарними), британці воліли за краще залишити Україну більшовикам, аніж віддавати її німцям. Остаточну ж крапку в надіях українських емігрантів отримати

⁶⁷ Ibid. 1 March 1940 Makins record of conversation with Skoropadsky and Korostovetz about the Ukraine.

⁶⁸ Ibid. 11 March 1940 Northern and Central Departments minutes in Makins record of conversation with Skoropadsky and Korostovetz about the Ukraine.

підтримку офіційного Лондона поставила місія Сера Стаффорда Кріппса до Москви і чергова зміна міжнародної ситуації. 24 серпня 1940 р. Ф. Маклін підсумовував:

Про нашу українську політику, якщо ми її взагалі коли-небудь мали, гадаю, слід поки що забути, чекаючи результату наших відновлених спроб поліпшити відносини з Радянським Союзом. Якщо ж радянський уряд і далі нарощуватиме свою допомогу Німеччині, або шкодитиме нашим інтересам на Середньому Сході, що цілком можливо, думаю, ми зможемо повернутися до наших планів розчленування Радянського Союзу. [...] Але, зі свого боку, я ніколи не вважав, що Україна становить особливо багатообіцяюче поле для підривної діяльності. Етнічно українці пов'язані з росіянами більше, ніж будь-яка інша залежна раса, тоді як географічно Україна є ближчою до центру подій (війни в Європі. – Р. С.) і тому неминуче буде цілковито втягнутою в їхній вир. Вона також є одним з найродючіших регіонів Радянського Союзу і має поміркований клімат, внаслідок чого умови життя там не такі нестерпні, а населення менш невдоволене, ніж у більшості частин країни. Зрештою, неодмінною умовою успішного підривного руху в будь-якій частині Радянського Союзу є активна підтримка ззовні, а, поки ми не будемо здатними здійснити висадку десанту в Одесі, незрозуміло, як ця підтримка може бути надана, хіба тільки її не нададуть німці – і, очевидно, руйнування радянського режиму в Україні не матиме для нас жодної цінності, якщо внаслідок цього вона потрапить до рук Німеччини. Звичайно, ми вітаємо радянсько-німецьке зіткнення з приводу України, але за даних обставин це здається майже неймовірним. У будь-якому разі, якщо ми коли-небудь вирішимо заохочувати український сепаратистський рух, нам слід діяти спільно з поляками хоча б для того, щоб не образити їхніх почуттів⁶⁹.

І, на завершення, кілька слів про особистісний фактор у виробленні британського ставлення до української проблеми. Велика частка провини за відмову дипломатичного Лондона від співпраці з українцями впродовж Зимової війни лежить на Ф. Маклінові. По-суті монополізувавши у Форин Оффіс роботу з послаблення СРСР заходами “непрямого” впливу, він активно виступав проти будь-яких дій в Україні. Віддаючи перевагу диверсійно-підривним операціям у Закавказзі, Ф. Маклін вже на початку 1940 року зумів нав'язати свою думку всьому зовнішньополітичному відомству Великої Британії.

⁶⁹ FO 371/24856, 24 August 1940 Maclean to Jebb.

**“THEY WOULD GO AS “TOURISTS” TO SCANDINAVIA”:
GREAT BRITAIN AND THE UKRAINIAN PROJECT
IN THE WINTER WAR OF 1939–1940**

Roman SYROTA

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Central and East European History
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The Soviet invasion of Finland on 30 November 1939 resulted in the deterioration of British-Soviet relations. As the Soviet cooperation with Germany progressed there were believed in London that the British cause in the war with Germany could be served by giving any possible assistance to the Finns to prolong their resistance to the Red Army. For this task, they needed weapons but the more urgently required resources were manpower which could not be dispatched unless Britain accepted the risk of general hostilities with the USSR. It was at this point that British authorities received in February 1940 an offer to establish a Ukrainian volunteer legion. Backed by British intelligence officer Gay MacCaw its author, the ex-hetman of Ukraine Skoropadsky's son Danylo suggested that up to 2 000 volunteers could be recruited among the Ukrainians in Canada to fight the Soviet Union in Finland and elsewhere. Senior officials in the British service departments and the Foreign Office reacted to this idea with reserve having no one view of how to deal with the Ukrainians properly, and once the Winter War ended there was less pretext for striking at the USSR. The main reason to stamp upon the Ukrainian project remorselessly was, however, British leaders fear that any activity in Ukraine would play straight into Germany's hand.

Key words: the Winter (Soviet-Finnish) War of 1939–1940, British diplomacy, British-Soviet relations, British Secret Services, Ukrainian émigrés, hetman movement, Pavlo and Danylo Skoropadsky.

**“ОНИ ОТПРАВЯТСЯ В СКАНДИНАВИЮ “ТУРИСТАМИ,,:”:
ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И УКРАИНСКИЙ ПРОЕКТ
В ЗИМНЕЙ ВОЙНЕ 1939–1940 ГОДОВ**

Роман СИРОТА

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра истории Центральной и Восточной Европы
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

Начало Зимней войны привело к резкому ухудшению британско-советских отношений. Стремясь во что бы то ни стало ослабить советского союзника Германии, британское руководство было заинтересовано в затягивании войны, поэтому предоставление финнам любой, хоть какой-то помощи непосредственно отвечало британским интересам. Кроме поставок военного снаряжения, Финляндия нуждалась в людских контингентах, которые Великобритания, избегая прямого военного столкновения с СССР, предоставить не могла. В таких условиях в феврале 1940 г.

британское руководство получило на рассмотрение проект создания Украинского легиона для борьбы с СССР в Финляндии и других странах, предложенный Даниилом Скоропадским, сыном гетмана Павла Скоропадского. Проект, согласно которому предполагалось рекрутировать до двух тысяч добровольцев из числа украинцев Канады, получил поддержку сотрудника британских спецслужб капитана Гая Маккоу. Однако в Лондоне идею восприняли неоднозначно, а представители британских спецслужб, военного командования и дипломаты по-разному видели возможные отношения с украинцами. В связи с быстрым завершением советско-финской войны, а также опасаясь, что поддержка украинского движения будет отвечать интересам Германии, руководство Великобритании оставило проект Д. Скоропадского без ответа.

Ключевые слова: Зимняя (советско-финская) война 1939–1940 годов, британская дипломатия, британско-советские отношения, деятельность британских спецслужб, украинская эмиграция, гетманское движение, Павел и Даниил Скоропадские.

Стаття надійшла до редколегії 1.08.2010
Прийнята до друку 30.11.2010